
Svarashastra Parichayah

స్వరశాస్త్ర పరిచయః

Document Information

Text title : Svarashastra Parichayah

File name : svarashAstraparichayaH.itx

Category : misc, article

Location : doc_z_misc_general

Author : nAgendra pANDeY

Proofread by : Meera Iyer

Description/comments : from Sarasvati Sushma 37, Vol. 1-4

Latest update : November 15, 2025

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

November 15, 2025

sanskritdocuments.org

స్వరశాస్త్ర పరిచయం

స్వరవ్యంజనేతి భేదేన వర్ణానాం ద్వౌ విభేదౌ । తత్రాకారాది వర్ణా స్వరనామ్నా
ప్రసిద్ధాః సన్ని యే మాహేశ్వరసూత్రస్య “అచి” ప్రత్యాహారే సమాగచ్ఛన్తి । వ్యంజనాని తు
కాది వర్ణాః సన్ని మాహేశ్వరసూత్రాణాం “హల్” ప్రత్యాహారే గణ్యన్తే । అత్ర యే స్వరాః సన్ని
తేషాం విషయే ప్రాచీనభారతీయజ్యోతిష ఏకః స్వతంత్రో విషయః స్వరశాస్త్రమితి నామ్నా
సుప్రసిద్ధః । తత్ర స్వరవర్ణనే షోడశస్వరాణాం వర్ణనం విద్యతే స్వరశాస్త్రేషు । యథా
నరపతిజయచర్యాయాం (౧) - (౧. నరపతిజయచర్యా - ౨.౨)

మాతృకాయాం పురా ప్రోక్తాః స్వరాః షోడశసంఖ్యాయా ।
అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ లృ ఁ ఐ ఓ ఔ అం అః ॥

తత్ర అం అః ఇతి అన్తిమౌ ద్వౌ స్వరౌ త్యాజ్యౌ భవతః, తథా చత్వార ఋ ఊ ౠ ౡ ఇమే
స్వరా నపుంసకాః కథ్యన్తే (౨) । (౨. “ఋ ఋ లృ లృ నపుంసకో” - నరపతిజయచర్యా -
౨.౨) అత ఏవ షోడశభిరేవ షడ్ రహితాః స్వరాః క్రియన్తే తదాఽవశిష్టా దశసంఖ్యకాః
స్వరా భవన్తి । పునరత్ర పంచ ప్రాస్వాః, పంచ చ దీర్ఘస్వరాః సన్ని । ప్రాస్వస్వరా యే
పంచపరిమితాః, త ఏవ స్వరశాస్త్రే గృహ్యన్తే । తే “అ ఇ ఉ ఏ ఓ” ఇతి సన్ని । ఇమ ఏవ
పంచ స్వరాః స్వరశాస్త్రే ప్రచలితా భవన్తి (౩) । (౩. జ్ఞేయాస్తత్ర స్వరా ఆద్యాఃప్రాస్వాః (అ
ఇ ఉ ఏ ఓ) పంచ స్వరోదయే నరపతిజయచర్యా - ౨.౩)

పతేషాం స్వరాణామాధారభూతేన స్వరశాస్త్రేణ కాలత్రయస్య సర్వవిధం జ్ఞానం కర్తుం
శక్యతే । స్వరశాస్త్రవిజ్ఞస్య దైవజ్ఞస్య సాహాయ్యేన కోఽపి జనో దుఃసాధ్యమపి కార్యం
సారలేశ్యన కర్తుం శక్నోతి, తథా దుర్భలోఽపి రాజా సబలం శత్రుం జేతుం సమర్థో భవతి ।
యథా స్వరశాస్త్రస్య మహత్త్వవర్ణనప్రసజ్గేషు ఇమా ఉక్తయః సన్ని-
లాభాలాభం సుఖం దుఃఖం జీవితం మరణం తథా ।
జయః పరాజయశ్చేతి సర్వం జ్ఞేయం స్వరోదయే ॥

యస్యైకోఽపి గృహే నాస్తి స్వరశాస్త్రస్య పారగః ।
రమాభస్తమోభావమం రాజ్యం నిశ్చితం తస్య భూపతేః ॥

స్వరశాస్త్రే సదాభ్యాసీ సత్యవాదీ జితేంద్రియః ।

తస్యాదేశస్య యః కర్తా జయశ్చిన్తం నృపం భజేత్ ॥

దక్షైకేన శతం తైశ్చ సహస్రం శతసంఖ్యయా ।
స్వరోదయబలీరాజా దశఘ్నం హన్తి లీలయా ॥

పుష్పైరపి న యోధవ్యం యావద్దీనస్వరోదయః ।
స్వరోదయబలే ప్రాప్తే యోధవ్యం శస్త్రకోటిభిః (౧) । (౧. నరపతిజయచర్యా - ౨.౧౧; ౧.౧౧-౧౪ ।)

స్వరే వేదాశ్చ శాస్త్రాణి స్వరే గాన్ధర్వముత్తమమ్ ।
స్వరే చ సర్వత్రైలోక్యం స్వరమాత్మస్వరూపకమ్ ॥

స్వరహీనశ్చ దైవజ్ఞో నాథహీనం యథా గృహమ్ ।
శాస్త్రహీనం యథా వక్త్రం శిరోహీనం చ యద్వపుః ॥

బ్రహ్మీణ్ణఖణ్ణపిణ్ణాద్యాః స్వరేజైవ హి నిర్మితాః ।
సృష్టినంహారకర్తా చ స్వరః సాక్షాన్మహేశ్వరః ॥

స్వరజ్ఞానాత్పరం గుహ్యం స్వరజ్ఞానాత్పరం ధనమ్ ।
స్వరజ్ఞానాత్పరం జ్ఞానం న వా దృష్టం న వా శ్రుతమ్ ॥

శత్రుం హన్యాత్స్వరబలే తథా మిత్రసమాగమః ।
లక్ష్మీప్రాప్తిః స్వరబలే కీర్తిః స్వరబలే సుఖమ్ ॥

సర్వశాస్త్రపురాణాది స్మృతివేదాఙ్గపూర్వకమ్ ।
స్వరజ్ఞానాత్పరం తత్త్వం నాస్తి కిచ్చిద్వరాననే ॥

ఇదం స్వరోదయం శాస్త్రం సర్వశాస్త్రోత్తమోత్తమమ్ ।
ఆత్మఘటప్రకాశార్థం ప్రదీపకాలకోపమమ్ (౨) ॥

(౨. శివస్వరోదయే - ౧౬.౧౭.౨౦.౨౧.౨౨.౨౫.౨౭ ।)

స్వరజ్ఞానం నరే యత్ర లక్ష్మీః పాదతలే భవేత్ ।
సర్వత్ర చ శరీరేఽపి సుఖం తస్య సదా భవేత్ ॥

ప్రణవః సర్వవేదానాం బ్రాహ్మణో భాస్కరో యథా ।

మృత్యులోకే తథా పూజ్యః స్వరజ్ఞానీ పుమానపి (౩) ॥ (౩. శివస్వరోదయే-౩౮౯-౩౯౦
।)

ఏతేషాం పంచ స్వరాణాం క్రమశః పంచ దేవతాః, పంచ కలాః, పంచ శక్తయః, పంచ చక్రాణి, పంచ మహాభూతాని, పంచ విషయాః పంచ సంజ్ఞాస్తథా పంచావస్థా భవన్తి (౧)

| (౧. అకారాద్యాః స్వరాః పంచ బ్రహ్మాద్యాః పంచ దేవతాః |

నివృత్త్యాద్యాః కలాః పంచ ఇచ్ఛాద్యాః శక్తిపంచకం ||

మాయాద్యాశ్చక్రభేదాశ్చ ధరాద్యం భూతపంచకం |

శబ్దాదివిషయాస్తే చ కామబాణా ఇతీరితాః || (నరపతిజయచర్య - ౨.౬-౭) యథా చక్రం -

అ | ఇ | ఉ | ఎ | ఓ | స్వరాః |

బ్రహ్మ | విష్ణుః | రుద్రః | సూర్యః | చంద్రః | దేవతాః |
 నివృత్తిః | ప్రతిష్ఠా | విద్యా | శాన్తిః | అతిశాన్తిః | కలాః |
 ఇచ్ఛా | జ్ఞానా | ప్రభా | శ్రద్ధా | మేధా | శక్తిః |
 చతురస్రః | అర్ధచంద్రః | త్రికోణమ్ | షట్కోణమ్ | వర్తులః | చక్రమ్ |
 ధరాః | జలమ్ | అగ్నిః | వాయుః | ఆకాశః | పంచభూతమ్ |
 గన్ధః | రసః | రూపమ్ | స్పర్శః | శబ్దః | విషయః |
 పిణ్డః | పదమ్ | రూపమ్ | రుపాతీతః | నిరజ్ఞానమ్ | సంజ్ఞాః |
 బాలః | కుమారః | యువా | వృద్ధః | మృతః | అవస్థాః |

అస్యోపయోగః -

కస్యాపి జనస్య నామాద్యక్షరం స్వరతో వ్యజ్ఞానతో వా ప్రారభ్యతే | యది స్వరతః ప్రారభ్యతే, తదా కోష్ఠకే తస్య స్వరం జ్ఞాత్వా చక్రానుసారం దేవతాః, పంచభూతవిషయచక్రాదికం జ్ఞాతుం శక్యతే | యది చ నామాద్యక్షరే వ్యజ్ఞానం స్యాత్, తదా వ్యజ్ఞానే యో స్వరః సంయుక్తః స్యాత్, తస్యైవ విచారః క్రియతే |

యథోదాహరణమ్ -

మన్యతే కస్యాపి జనస్య నామ సిన్ధుర్వర్తతే | తస్య నామాద్యక్షరే “సి” అక్షరం తర్హి సకారేఽత్ర ఇకారోఽస్తి | అత ఏవాస్య “ఇ” స్వరః | చక్రానుసారం తస్య విష్ణుః దేవతా, ప్రతిష్ఠాకలా, జ్ఞానాశక్తిః, అర్ధచంద్రచక్రః, జలతత్త్వమ్, రసవిషయః, పదసంజ్ఞా కుమారావస్థా భవిష్యతి | అనేనదం జ్ఞాయతే యదయం సిన్ధునామకో జనో వైష్ణవోఽస్తి | ఆపత్తే విష్ణుపూజనేన లాభాన్వితో భవిష్యతి | కుమారావస్థాయాం సుఖమవాప్స్యతి

। సదైవ మనసి కౌమారగుణం స్థాస్యతీతి సర్వం నామానుసారం ఫలమవగమ్యతే ।
 ఏవమేత్ర వివిధప్రకారకాణి చక్రాణి నిర్మీయన్తే స్వరవిచారే । యథా వర్ణస్వరచక్రమ్,
 గ్రహస్వరచక్రమ్, జీవస్వరచక్రమ్, రాశిస్వరచక్రమ్, నక్షత్రస్వరచక్రమ్, పిణ్డస్వరచక్రమ్,
 యోగస్వరచక్రమిత్యాది, తదైవ ద్వాదశవార్షికమ్, వార్షికమయనమ్, ఋతుః, మాసః, పక్షః,
 దినమ్, ఘటీత్యాదీని చక్రాణి భవన్తి యేషాం ప్రయోగః పృచ్ఛకస్య ప్రశ్నానుసారం
 ఫలజ్ఞానాయ భవతి ।

యోగికం స్వరం -

యోగాభ్యాసబలేన ప్రాణాయామాదివిధినా శ్వాసస్య ప్రవేశే నిర్గమనే చ నియన్త్రణం
 కృత్వా యో జనః స్వరరహస్యం వేత్తి, స యోగికస్వరసాధనబలేన సర్వమపి కాలికం
 తథ్యమవగన్తుం శక్నోతి ।

యోగికం స్వరం హంసచారమపి కథ్యతే । శరీరమధ్యే వాయుసञ్ఞాఞ్చర ఇడా-
 పిఙ్గలాసుషుమ్నాభిస్తిస్పృభిర్నాడిభిర్భవతి (౧) । (౧. ప్రకటో వాయుసञ్ఞాఞ్చరో లక్ష్యతే
 దేహమధ్యతః । ఇడా-పిఙ్గలా-సుషుమ్నాభిర్నాడిభిస్తిస్పృభిర్నుధైః ॥ (నరపతిజయచర్య -
 3.౮))

అత్రేడానాడౌ చన్ద్రః, పిఙ్గలాయాం సూర్యః, సుషుమ్నాయాం శమ్భుర్భవతి । అయం
 శమ్భుర్హంసస్వరూపో భవతి । శరీరే నాసికా చిద్రాభ్యాం స్వరప్రవేశే శకారస్య ధ్వనిర్జాయతే,
 నిర్గమే చ హకారస్య ధ్వనిర్జాయతే । అత ఏవ స్వరసञ్ఞాఞ్చరస్యాస్య విధేర్నామ
 హంసచార ఇత్యుచ్యతే (౨) । (౨. ఇడానాడిస్థితశ్చన్ద్రః పిఙ్గలా భానువాహినీ । సుషుమ్నా
 శమ్భురూపేణ శమ్భుర్హంసస్వరూపకః ॥ (నరపతిజయచర్య - 3.౯))

ప్రాణీనాం నాభౌ మహాశక్తిరూపా కుణ్డలిని సర్పాకారా విద్యతే । తస్మాద్ నాభిస్థానాద్
 దశనాడ్యః ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి । ద్వే ద్వే తిర్యజ్ నాడ్యోవరేతే । ఏవం చతుర్వింశతి నాడ్యః
 సన్తి । శరీరపోషికాః సప్రోత్తరాణి సప్తశతాని (౭౦౭) నాడ్యః సూక్ష్మరూపిణ్యః సన్తి ।
 అత్ర ప్రధానా నాడ్యో దశ ఏవ । ఏతేషామిమాని నామాని సన్తి - ౧. ఇడా, ౨. పిఙ్గలా, 3.
 సుషుమ్నా, ౪. గాన్ధారీ, ౫. హస్తిజిహ్వికా, ౬. పూషా, ౭. యశా, ౮. వ్యూషా, ౯. కుహూః,
 ౧౦. శఙ్ఖనికా (3) । (3. ఇడా పిఙ్గలా సుషుమ్నా గాన్ధారీ హస్తిజిహ్వికా । పూషా యశా
 చ వ్యూషా చ కుహూః శాఙ్ఖనికా తథా ॥ (నరపతిజయచర్య - 3.౬))

ప్రాయ ఇదం తథ్యం దృశ్యతే యత్ శ్వాసగ్రహణే విసర్జనే వా వామవిసర్జనే
 నాసికాచిద్రేణాథవా దక్షిణనాసికాచిద్రేణార్థాద్ ఏకేనాపి నాసికాచిద్రేణ శ్వాసక్రియా ప్రబలా
 భవతి । అన్యేన చ మన్దతరా । యదా కదైవ నాసికాయాం చిద్రాభ్యాం ద్వాభ్యాం
 సమాక్రియా భవతి, యదా వామచ్ఛిద్రేణ శ్వాసప్రగ్రహణం విసర్జనం వా క్రియతే, తదా

వామనాడీ చన్ద్రస్వరశ్చ ప్రచలతి, యదా చ దక్షిణనాసికాచిద్రేణ శ్వాసప్రగ్రహణం విసర్జనం వాధికరూపేణ క్రియతే, తదా దక్షిణనాడీ సూర్యస్వరశ్చ ప్రచలతీతి మన్యతే (౪) |

(౪. (క) ఇడానాడీస్థితశ్చన్ద్రః పిఙ్గలా భానువాహినీ |

సుషుమ్నా శమ్భురూపేణ శమ్భుర్త్వాసస్వరూపకః || (నరపతిజయచర్య - 3.౯) (ఖ)

ఇడాయాం తు స్థితశ్చన్ద్రః పిఙ్గలాయాం చ భాస్కరః |

సుషుమ్నా శమ్భురూపేణ శమ్భుర్త్వాసస్వరూపతః | (శివస్వరోదయే, శ్లోకః-౫౦) |

యదా ద్వాభ్యాం చిద్రాభ్యాం సమానరూపేణ శ్వాసక్రియా జాయతే, తదా మధ్యమానాడీ సుషుమ్నాగతా భవతి | యా దశ నాడ్యః పూర్వం కథితాః, తాషాం శరీరే స్థానాన్యేవం సన్తి |

వామే ఇడా, దక్షిణే పిఙ్గలా, మధ్యే సుషుమ్నా, వామచక్షుషి గాన్ధారీ, దక్షిణే హస్తజిహ్వాకా, దక్షిణకర్ణే పూషా, వామకర్ణే యశస్వినీ, ముఖే వ్యూషా, లిజ్జే కుహుః, గుదాస్థానే శఙ్ఖినీ | ఏవమత్ర శరీరే నాడ్యస్తిప్తన్తి |

అత్ర తిస్రో నాడ్య ఇడా, పిఙ్గలా, సుషుమ్నా, ప్రాణమార్గే స్థితాః కథ్యన్తే క్రమశః సర్వాసాం దశ నాడికానాం మధ్యే ఇమే వాయవస్తిప్తన్తి (౧) (౧. శివస్వరోదయే-3.౪౦), తద్యథా - ౧. ప్రాణః, ౨. అపానః, 3. సమానః, ౪. ఉదానః, ౫. వ్యానః, ౬. నాగః, ౭. కూర్మః, ౮. కృకలః, ౯. దేవదత్తః, ౧౦. ధనన్జాయశ్చః (౨) |

(౨. ప్రాణో౨పానః సమానశ్చ ఉదానో వ్యాన ఏవ చ |

నాగః కూర్మః కృకలశ్చైవ దేవదత్తో ధనన్జాయః || (నరపతిజయచర్య - ౫౦ 3౦.౭) |

అత్ర హృదయే ప్రాణవాయుస్తిప్తతి | గుదాస్థానే అపానవాయుః, నాభిదేశే సమానవాయుః, కణ్ఠమధ్యే ఉదానవాయుః, సమ్పూర్ణశరీరే వ్యాననామకో వాయుస్తిప్తతి |

పరన్తు స్వరశాస్త్రచిచారే ప్రధానరూపా ఇడాపిఙ్గలాసుషుమ్నాఖ్యాస్తిస్రో నాడ్యో దక్షిణ -వామ- మధ్యగతాః సూర్య-చన్ద్ర- శివాశ్రితాః సన్తి యాభిః ఫలాదేశే ప్రయోజనం దృశ్యతే | అస్య విచారో౨గ్రే కరిష్యతే |

స్వరఫలమ్-

శుక్లపక్షస్య ప్రతిపదాతః ప్రారభ్య తృతీయాతిథిం యావచ్ఛన్ద్రస్వరశ్చలతి | తత్పశ్చాత్ పునః దినత్రయం యావద్ ఆర్థాచ్ఛతుర్థీ - పంచమీ - షష్ఠీ తిథిషు సూర్యస్వరశ్చలతి | ఏవమపి తదగ్రే త్రిషు (౭,౮,౯) తిథిషు చన్ద్రస్వరః ప్రచలతి | ఏవమేవార్గే౨పి త్రిషు తిథిషు క్రమశః సూర్య-చన్ద్రస్వరయోః క్రమేణ సచ్ఛరణం జాయతే |

అథ కృష్ణపక్షస్య ప్రతిపదాతో తృతీయాం యావత్ సూర్యస్వరః ప్రచలతి, పునరగ్రే త్రిషు (౪,౫,౬) తిథిషు చన్ద్ర స్వరః ప్రచలతి । ఏవమగ్రే త్రిషు త్రిషు తిథిష్యయం క్రమః ప్రచలతి । యథా చ నరపతిజయచర్యాయామ్ -

ఆదౌ చన్ద్రః సితే పక్షే భాస్కరస్తు సితేతరే ।

ప్రతిపదాదితో హానిస్త్రీణి శ్రీణి క్రమోదయః (౩) ॥ (౩. నరపతిజయచర్యా - ౩.౧౫)

అస్య నరపతిజయచర్యాయాః సుబోధినీటీకాయామస్య భావార్థో న సమ్యక్ ప్రకారేణ కృతోఽస్తి । యతో హి యస్మిన్ కాల ఏతీ చన్ద్రసూర్యస్వరౌ శుక్ల- కృష్ణపక్షే వా ప్రచలిష్యతస్తదా అథవా యస్మిన్ దినే తిథ్యారమ్భా భవిష్యతి, తస్మిన్ దినే సూర్యోదయకాలే యది మధ్యరాత్రౌ మధ్యదివసే సాయంతనే వా తిథ్యారమ్భః స్యాత్, తదా కల్ప్యతే స్వరసజ్ఞా రే ఏకరూపతా న భవిష్యతి । తథాఽగ్రే ఫలాదేశకథనేఽపి అనియమితతా సమ్భవిష్యతి । తద్యథా -

చన్ద్రోదయే యదా సూర్యశ్చన్ద్రః సూర్యోదయే యదా ।

అశుభం హానిరుద్వేగస్తద్దినే జాయతే ధ్రువమ్ (౧) ॥ (౧. నరపతిజయచర్యా - ౩.౧౬;))

అతస్తద్దినే జాయతే ధ్రువమిత్యనేన యది నిశి తిథ్యారమ్భః స్యాత్, తథా దినస్య పరిభాషా కా భవిష్యతి ? అత ఏవ మన్యతే సూర్యోదయకాలికేషు తిథిర్గాహ్యః । తథా హి “యస్య దినం తస్యైవ రాత్రిః” ఇతి పరమృరయా సూర్యోదయే యా తిథిర్భవిష్యతి, తస్యా ఏవ గ్రహణమగ్రిమసూర్యోదయాత్ పూర్వం యావత్ స్వీకర్తవ్యం । తథా హి ప్రాతః కాలే సూర్యోదయసమయే స్వరస్య విచారః కర్తవ్యః ।

పూర్వోక్తం యచ్ఛుక్లపక్షస్య ప్రతిపదాదితస్తు త్రిషు త్రిషు తిథిషు చన్ద్రసూర్యస్వరౌ, (వామదక్షిణస్వరౌ) తథా కృష్ణపక్షప్రతిపదాదితో త్రిషు త్రిషు తిథిషు క్రమశః సూర్యచన్ద్రస్వరౌ (దక్షిణవామస్వరౌ) ప్రచలతః । సామాన్యనియమోఽయమ్ ।

యస్య జనస్యైవం క్రమేణ సర్వాషు తిథిషు స్వరసజ్ఞా రో భవతి, తస్య కృతే సర్వం ఫలం శోభనం జాయతే ।

శుక్లపక్షస్య ప్రథమాద్యాసు తిస్మషు తిథిషు చన్ద్రస్వరః, తత్పశ్చాత్ క్రమశః తిస్మషు తిథిషు సూర్యచన్ద్రస్వరౌ స్యాతామ్ । తథైవ కృష్ణపక్షస్య ప్రథమాద్యాషు తిస్మషు తిథిషు సూర్యస్వరః, తత్పశ్చాత్ క్రమశస్తిస్మషు, తిస్మషు తిథిషు చన్ద్రసూర్యస్వరౌ స్యాతామ్, తదా శుభం స్యాత్ । యద్యేవం న భవతి, అర్థాచ్ఛన్ద్రస్వరస్య సమయే సూర్యస్వరః ప్రచలితో భవేత్, తథా సూర్యస్వరస్య సమయే చన్ద్రస్వరః ప్రచలితస్తదా అశుభం జాయతే (౨) । (౨. తదేవ - ౩.౧౬)

అత్రాభ్యాసబలేన సిద్ధః సాధకః పూర్వవార్జితనిర్దేశానుసారం యథేచ్ఛం చన్ద్రసూర్యస్వరయోః సజ్ఞాలనం కర్తుం సమర్థో భవిష్యతి । ఏకోఽయమపి సామాన్యో నియమో యద్ రాత్రో చన్ద్రస్వరస్య సజ్ఞాలనమ్, దివా సూర్యస్వరస్య సజ్ఞాలనం శ్రేయస్కరం భవతి (3) ।

(3. శశాంజులం చారయేద్రాత్రో దివాచార్యో దివాకరః ।

ఇత్యుభ్యాసరతో నిత్యం స యోగీ నాత్ర సంశయః ॥ (నరపతిజయచర్యా - 3.౧౭))

కార్యవశేన స్వరసజ్ఞాలనే ఫలం

యాత్రా, వివాహః, వస్త్రాలంకారాదిభూషణాదిధారణం శుభకర్మారంభం: సన్నివారై, నవీనగృహప్రవేశకం హోమాదికం శాస్త్రీకర్మ, రసాయనాద్యోషధినిర్మాణమ్, విద్యారంభప్రథా స్థిరం కార్యమపి చన్ద్రస్వరే ప్రశస్తం భవతి ।

సూర్యస్వరస్య సజ్ఞాలకాలే విగ్రహః యుద్ధాదికార్యం, స్నానమ్, భోజనమ్, మైథునమ్, వ్యవహారాదికం ప్రశస్తం స్యాత్ । యది దూరస్థః శత్రుః స్యాత్, తస్యోపరి విజయం ప్రాప్తుం చన్ద్రస్వరే యుద్ధారంభో విజయప్రదో భవతి । యదా శత్రురాసన్న ఏవ స్యాత్, తదా సూర్యస్వరే యుద్ధే సతి సాఫల్యం ప్రాప్యతే ।

యాత్రాయాం విశేషః

యాత్రా కాలే యదా వామస్వరః స్యాత్, తదా వామచరణం ప్రథమమగ్రే కృత్వా యాత్రా క్రియతే । యది చ దక్షిణస్వరః ప్రచలతి తదా దక్షిణపాదమగ్రే కృత్వా యాత్రా ప్రారభ్యతే । ఏవం కృతే సతి యాత్రా సిద్ధిప్రదా భవతి । యదా వామస్వరే యాత్రా క్రియతే, తదా ప్రథమం సమసంఖ్యైకం యావద్ వామపాదం సజ్ఞాల్యతే, దక్షిణస్వరే సతి విషమసంఖ్యైకం యావద్ దక్షిణపాదేన ప్రథమం యాత్రా ప్రారభ్యతే ।

యుద్ధకాలే యదా చన్ద్రస్వరః స్యాత్, తదా స్థాయీ జయతి । యదా చ సూర్యస్వరః ప్రవహతి, తదా యాయీ జయతి । యది వామస్వరస్య ప్రవాహః స్యాత్, తదా స్థాయీ యోద్ధా పూర్వస్యాముత్తరస్యాం వా యుద్ధం కృత్వా విజయీ భవతి । దక్షిణస్వరప్రవాహే యాయీ యోద్ధా పశ్చిమస్యాం దక్షిణస్యాం వా దిశి యుద్ధం కృత్వా విజయీ భవతి । అయమపి విచారో యద్ యది యుద్ధకాలే వామస్వరస్య ప్రవాహః స్యాత్, తదా చన్ద్రమసః సమ్ముఖే వామే వా కృత్వా యుద్ధం కుర్యాత్ । యదా చ సూర్యస్వరప్రవాహః స్యాత్, తదా సూర్యం పృష్ఠే దక్షిణే వా కృత్వా యుద్ధారంభం కుర్యాత్, తదా విజయో భవతి (౧) । (౧. దిగ్జానం సూర్యచన్ద్రమారాశివశేన క్రియతే । తథా చ - మేషసింహాధనురాశి పూర్వదిశా, వృషకన్యామకరేషు దక్షిణ దిశా, మిథనతులాకుంభేషు పశ్చిమ దిశా, కర్కవృశ్చికమీనేషు ఉత్తరదిశా భవతి ।)

స్వరవశేన రతివిచారః, సంతానవిచారశ్చ

రతికాలే యదా స్త్రియో వామస్వరో భవతి, పురుషస్య చ దక్షిణస్వరో భవతి, తదా మకరధ్వజతుల్యః ప్రసక్తో జాయతే । అయమపి సామాన్యో నియమో యత్ పురుషో వామపార్శ్వేన శయనం కరోతి, తదా తస్య దక్షిణస్వరః ప్రచలతి । స్త్రీ యదా దక్షిణపార్శ్వేన శయనం కరోతి, తదా తస్యా వామస్వరః ప్రచలతీతి వాయునియమః । తద్యథా -

శయనే వా ప్రసక్తే వా యువత్యాలిజ్జనేఽపి వా ।

యః సూర్యేణ పిబేచ్ఛన్ద్రం స భవేన్మకరధ్వజః (౧) ॥ (౧. నరపతిజయచర్యా - 3.౨౧)

యదా శరీరే విషస్య ప్రభావః స్యాత్, తస్మిన్ సమయే యది అభ్యాసబలేన వామస్వరస్య సజ్ఞాల్లనం క్రియతే, తదా తస్య ప్రభావో వినశ్యతి । రతౌ సూర్యస్వరస్య సజ్ఞారేణ కామినీ వశమాయాతి । మోక్షకాలే యది మధ్యమవాయోః (సుషుమ్నాయాః) సజ్ఞాల్లనం క్రియతే, తదా సారల్యేన మోక్షప్రాప్తిః సజ్ఞాయతే(౨) ।

(౨. చన్ద్రవారే విషం హన్తి సూర్యే బాలాం వశం నయేత్ ।

సుషుమ్నాయాం భవేన్మోక్ష ఏకో దేవస్త్రీధా స్థితః ॥ (నరపతిజయచర్యా - 3.3౫))

యది పృచ్ఛకో గర్భప్రశ్నం కరోతి, తదా తస్మిన్ కాలే పూర్ణస్వరోదయే పుత్రో భవతి । యది ప్రశ్నకాలే స్వరసజ్ఞారణం నిర్బలం మన్దగత్యా భవేత్, తదా కన్యా భవతి । యదా చ ప్రశ్నకాలే శూన్యస్వరస్య పశ్చాత్ పూర్ణస్వరః ప్రచలేత్, తదా ప్రాక్ కన్యా, పశ్చాచ్ఛ పుత్రో భవతి । యదా చ సజ్కృమణకాలః స్యాత్, అర్థాత్ పూర్ణ - సమ-శూన్య-స్వరాణాం సహైవ చలనం భవేత్, తదా గర్భపాతో భవతి ।

ఏవమేవ ప్రకారేణ చన్ద్రసూర్యస్వరయోరభ్యాసేన వివిధాని కార్యాణి ఇచ్ఛానుసారేణ

కర్తుం శక్యన్తే । యథోక్తమ్ -

చన్ద్రసూర్యస్వరాభ్యాసం యే కుర్వన్తి సదా నరాః ।

అతీతానాగతం జ్ఞానం తేషాం హస్తగతం సదా (3) ॥ (3. తదేవ - 3.౫౬;)

స్వరశాస్త్రస్య ప్రణేతా

ఇదం స్వరశాస్త్రం శివపార్వత్యోః సంవాదరూపం శివస్వరోదయే వర్ణితమస్తి । యథా శివవాక్యం పార్వతీం ప్రతి -

గుహ్యోద్గుహ్యతరం సారముపకారప్రకాశనమ్ ।

ఇదం స్వరోదయం జ్ఞానం జ్ఞానానాం సన్తకం మణిః (౪) ॥ (౪. శివస్వరోదయే - శ్లోం ౧౧;)

స్వరవిషయకం యోగికం జ్ఞానం తస్మాత్ప్రేపి దృశ్యతే । తత్రాపి తస్మాత్ప్రస్యాధారభూతో
దేవః శివ ఏవ । యథా నరపతిజయచర్యాయాం బ్రహ్మయామలనామకస్య
తస్మగ్రన్థయోధరణమస్తి । తద్యథా-

అథాతః సమృద్ధివక్ష్యామి ఖ్యాతా యే బ్రహ్మయామలే ।

మాత్రాదిభేదభిన్నానాం స్వరాణాం షోడశోదయాన్ (X) ॥ (X. నరపతిజయచర్య - ౨.౧
1)

సంక్రామవిజయోదయేపీదం స్వరశాస్త్రం శామ్భవాద్ నిఃసృతం । యథా చ - “సంక్లేపాద్
వక్ష్యేపి సమరజయం శామ్భవాత్ సారమ్ (౧) ఇతి ” ॥ (౧. నరపతిజయచర్య - ౪
.౧ 1)

జైనగ్రన్థేపి స్వరశాస్త్రస్య వివేచనం వర్తతే । భగవతో మహావీరస్య చతుర్దశ ఉత్తరాధికారి
భద్రబాహుః యోగాభ్యాస-ప్రాణాయామబలేన స్వరవిషయస్యాభ్యాసం కృతవానితి
జ్ఞాయతే । ఏతద్ విషయకం వర్ణనం “స్వరజ్యోతి” గ్రన్థే శ్రీమతః సూరిమహాదయస్య
గురుశిష్యవార్తాలాపప్రసక్తేన జ్ఞాయతే ।

అనేనాయం విజ్ఞాయతే యద్ యోగాభ్యాసబలేన స్వరసంసాధనం భవతి, యస్య ప్రవర్తకో
యోగిరాజశక్కర ఏవ సిద్ధ్యతి ।

స్వరశాస్త్రాన్తర్గతా బహవో విషయాః సన్తి । బహూని చ చక్రాణి గ్రహనక్షత్రాదివశేన
భవన్తి; పరన్తు ప్రస్తుతనిబంధే ముఖ్యతశ్చన్ద్రసూర్యస్వరయోః పరిచయస్తస్యోపయోగశ్చ
ప్రధర్మితః! యతః సంక్షిప్తరూపేణ స్వల్పపరిశ్రమేణ సుగమరీత్యా చాస్య
ప్రయోగః సర్వైర్జనైః కర్తుం శక్యతే । ఆస్మిన్ ప్రయోగే చన్ద్రసూర్యస్వరయోః
(వామదక్షిణస్వరయోః) పరిజ్ఞానమాత్రేణ ఫలాదేశం కర్తుం శక్యత ఇతి శమ్ ।

డా० నాగేంద్రపాణ్డేయః

ప్రాధ్యాపకః, జ్యోతిషవిభాగే,

సంస్కారానందసంస్కృతవిశ్వవిద్యాలయస్య, వారాణసీ

Proofread by Meera Iyer

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

